

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת מטות תשע"ו

תשובה והתרת נדרים - נגד כיוון הזמן

בו אל ה'. אבל גם לכתוב יש משמעות. "ימים יצרו, ולא אָחַד בָּהֶם". יש יום אחד בכל הימים, שהוא בבחינת "לא". בבחינת אין. יום שהוא למעלה מן הזמן, ואינו עומד בסדר אחד עם שאר הימים. לכן, זהו היום המתאים לתקן בו את העבר, כי הוא כביכול מעל מסגרת הזמן, ולכן אפשר לפעול ממנו גם נגד כיוון הזרימה הזמן. לפעול היום על מה שהיה אתמול וגם קודם אתמול. אמנם מי שלא עשה תשובה ביוה"כ יכול לעשות תשובה גם בזמן אחר, אבל הזמן המסוגל מעצם מהותו לתשובה הוא יום הכפורים, מהטעם שבארנו. זהו ה"אור זרע לצדיק" של יום הכפורים, ולכן אומרים בתחילת יום הכפורים - "אור זרע לצדיק ולישרי לב שמחה".

זהו לכאורה הפשט בדברי חז"ל, שהתשובה היא מן הדברים שנבראו קודם בריאת העולם (פסחים נד, א). למה היתה צריכה התשובה להברא קודם בריאת העולם? הרי אין עדין מי שיחטא, ומה הצורך עתה בתשובה? התשובה לשאלה זו היא, שהכוונה בזה היתה לברוא את ענין התשובה באופן שתהיה מחוץ למסגרת העולם. במסגרת העולם אנו משועבדים למערכת הזמן, שעל פיה אנו יכולים לפעול רק מכאן ולהבא, ולא למפרע. אבל בתשובה - אפשר לפעול למפרע. אני עושה תשובה היום, והיא פועלת למפרע ומוחקת את החטא, כאילו מעולם לא חטאתי. ולא רק שהחטא נמחק, אלא יותר מכך. תשובה מאהבה הופכת ודוונות לזכויות (יומא פו, ב). לא רק שלא חטאתי, עוד עשיתי מצוה! לכן נבראה התשובה קודם בריאת העולם, כדי שנוכל לפעול בה מחוץ למסגרת הזמן.

דבר דומה יש גם בהתרת נדרים. חכם המתיר נדר, עוקר את הנדר למפרע, כאילו מעולם לא היה כאן נדר. אמנם האחרונים מבארים שבאמת היה נדר עד עכשיו, וא"א באמת לשנות את העבר, אבל עכ"פ לענין מכאן ולהבא אנו אומרים שהנדר נעקר למפרע, וכאילו לא היה כאן נדר מעולם (עי' שערי יושר ש"ב פ"ט ד"ה ועתה). אולי משום כך נהגו לומר "כל נדרי" דוקא ביום הכפורים, שהוא יום תשובה ומחילת עוונות, מפני שבשני הענינים האלה - תשובה והתרת נדרים - אנו פועלים מעל מסגרת הזמן, ומשנים את העבר.

איך נהפכות העבירות לזכויות?

איך באמת פועלת התרת נדרים מעל הזמן? בשלמא הפרת נדרים, מה שהאב מפר לבתו או הבעל לאשתו, היא לא פועלת מעל הזמן. הפרת נדרים היא רק מכאן ולהבא. אבל התרת נדרים, איך היא פועלת למפרע? התשובה היא, שהתרת נדרים מתבססת על כך, שהנודר מגיע למסקנה שהנדר נעשה בטעות. אמנם בשעת הנדר לא היתה שום טעות, בשעת הנדר רציתי את הנדר, אבל אילו הייתי אז במצב הידיעה שלי עכשיו - לא הייתי נודר. כך פועלת התרת נדרים. ובאמת, אם הנודר לא מתחרט, ההתרה אינה מועילה, סתם יאמרו לו "מותר לך" ולא יועיל שום דבר. הנודר מוכרח להתחרט, שבאמת אם היה יודע אז מה שיודע עכשיו - לא היה נודר. אז התורה נתנה כח לעשות את הטעות למפרע.

וכך גם תשובה. הכוונה היא, שאם הייתי יודע אתמול מה שאני

למה נהגו לומר "כל נדרי" דוקא ביום הכפורים?

"איש פי ידר נדר לה", או השבע שבֵּעָה לְאֶסֶר אֶסֶר עַל נַפְשׁוֹ, לֹא יִחַל דְּבָרוֹ" (במדבר ל, ג). דרשו חז"ל, "הוא אינו מיחל, אבל אחרים מחלין לו" (ברכות לב, א; חגיגה י, א). מכאן רמז להתרת נדרים מהתורה¹. בהתרת נדרים אנו פותחים את תפילות יום הכפורים - "כל נדרי ואסרי וחרמי... בטלין ומבוטלין, לא שריירין ולא קיימין". לכאורה אין שייכות מיוחדת בין התרת נדרים ליום הכפורים. אדרבה, היה צריך לומר "כל נדרי" ביום חול, לא ביו"ט, כי אין מתירין נדרים בשבת וביו"ט כשאין בהתרה צורך היום (שו"ע או"ח סי' שמ"א ס"א). ואולם, נתבאר בראשונים, שכיון שבשאר הימים לא תמיד נמצאים כולם בבית הכנסת, לכן תיקנו להתיר נדרים ביום הכפורים, שאז כולם נמצאים בבית הכנסת, ואפשר להתיר לכולם את נדריהם². [ובכל זאת, לכתחילה צריך לומר "כל נדרי" לפני השקיעה, כדי לא להתיר נדרים ביו"ט (רמ"א שם סי' תרי"ט ס"א, ומשנ"ב שם סק"ה). ומכל מקום, אם לא הספיקו לומר לפני השקיעה, יאמרו גם אחרי השקיעה³, כי סוף סוף כך תיקנו, לאומרו ביום הכפורים, מהטעם שהזכרנו].

מהרב [הגרש"ז אויערבאך] זצ"ל שמעתי טעם אחר למה פותחים את תפילות יום הכפורים ב"כל נדרי" - כדי להראות לקב"ה, שמה שיש בידינו לתקן אנו מתקנים. שאר עבירות שאיננו יכולים לתקן, אנו מבקשים מהקב"ה שהוא יתקן. אבל מה שאנחנו יכולים לתקן, תיקננו כבר.

וחשבתי, אולי מותר לומר עוד טעם, למה תיקנו להתיר נדרים דוקא ביום הכפורים. והטעם הוא, כי יש יסוד משותף להתרת נדרים ולתשובה, וכפי שנבאר.

האשכנזים הרי נוהגים להתחיל את תפילת יוה"כ בפסוק "אור זרע לצדיק ולישרי לב שמחה" (תהלים צו, יא). ונאמרו בזה טעמים נשגבים⁴. אבל חשבתי עוד טעם למנהג הזה. הרי מה הוא ה"אור זרע לצדיק" - ? חז"ל אומרים, שזהו האור שנברא ביום הראשון, שמאיר מסוף העולם ועד סופו, וגנוז הקב"ה לצדיקים לעתיד לבוא (שמו"ר לה, א). ובכל זאת, פעם בשנה אנו יכולים לזכות לאור הזה, וזהו ביום הכפורים. למה? כי יוה"כ הוא זמן של תשובה, של עקירת החטא למפרע. אתמול חטאתי, והיום אני מתקן את האתמול. בכל שאר עניני התורה אי אפשר לפעול למפרע. לקדש אשה - אפשר רק מכאן ולהבא. אי אפשר לקדשה כך שתהיה מקודשת מאתמול. גם למכור בית אפשר רק מכאן ולהבא. אי אפשר למכרו כך, שהמכר יחול מאתמול. לעומת זאת, בתשובה - אנו פועלים למפרע! הופכים זדוונות לזכויות! (יומא פו, ב) איך זה יתכן? - על ידי האור שנברא ביום הראשון, שאדם רואה בו מסוף העולם ועד סופו. על ידו הופכים את העתיד לעבר ואת העבר לעתיד.

זהו כח שמעל למסגרת הזמן, וכח זה הוא מיוחד ליום הכפורים. הפסוק אומר, "ימים יצרו, ולא אָחַד בָּהֶם" (תהלים קלט, טז), ולפי אחת הדעות בחז"ל ה"אחד" הזה הוא יום הכפורים (עי' רש"י שם בסוף דבריו). הכתיב הוא "לא", באל"ף, והקרי הוא "לו", בוי"ו. כי היום הזה הוא מיוחד לה' ית', "וְלוֹ - אָחַד בָּהֶם". יום אחד ומיוחד שמיועד להתקרב

כשיכירו הכרה שלמה שהיתה זו טעות לעשות את עגל, וטעות להמשך אחרי השטן שמראה להם כאילו משה מת (רש"י שם לב, א).
 וכן חטא המרגלים היה טעות. אפילו היום קשה לי להבין את טעות המרגלים. הריני מודה על האמת, שפרשת המרגלים היא שאיני מבין אותה. איך עם שראה רק לפני קצת יותר משנה שה' מכה כל בכור במצרים ברגע אחד, עם שהגיע בסניי להכרה ברורה "פי ה' הוא הַאֲלֹקִים אֵין עוֹד מִלְבָּדוֹ" (דברים ה, לה), "פֶּתַח לֵהֶם שְׁבַע רְקִיעִים, וְרָאוּ שֶׁהוּא יְחִידִי"⁷ (רש"י שם) - איך עם כזה מיוחד בני ענקים וערים בצורות? הרי אין עוד מלבדו! גם לא ערים בצורות! אם היום מישהו יאמר, "אמנם ה' הוא כל יכול, אבל מה לעשות, לפוטין יש צוללות גרעיניות"... הרי זו שטות! ה' כל יכול גם נגד צוללות גרעיניות. אז איך נהיתה הטעות הזאת של המרגלים? איני יודע... פרשה קשה...

על כל פנים, כשנגיע להכרה שכל זה היה רק טעות, ושרק אמונה בה' ולימוד התורה וקיום המצוות הם הטוב האמיתי, וכל השאר הבל הבלים ולא שווה לנו - אז יהפכו כל הצומות לששון ולשמחה.
 ראיתי לאחרונה בספר אחד שכתב, שהאמונה מביאה לידי קיום המצוות. לא ראיתי את כל הדברים, רק את הכותרת, וכך היה כתוב שם, שהאמונה מביאה לקיום המצוות. ולעניות דעתי, ההיפך הוא הנכון; שתכלית קיום המצוות היא להביא לידי אמונה, לידי הכרה ברורה שה' אחד ושמו אחד ואפס זולתו. זו תכלית כל המצוות. בשביל זה אנו קוראים קריאת שמע פעמים ביום, בשביל זה אנו מניחים תפילין ומתפללים, הכל כדי להגיע להכרה האמיתית שאפס זולתו. עכ"פ, איך שלא יהיה, כמובן שצריך גם לקיים את המצוות. אם אדם סתם יצעק "אני מאמין" ולא יקיים מצוות, הוא לא יקבל הרבה עולם הבא. יקבל שם משהו, אבל לא כמה שיכול היה לקבל. צריך ללמוד תורה וצריך לקיים מצוות. זה הטוב האמיתי, וכל השאר - הבל הבלים.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
 וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

יודע עכשיו - לא הייתי חוטא. היה חסר לי משהו. היה חסר לי ביראת שמים, או במשהו אחר, ואילו הייתי אתמול במצב שבו אני היום - לא הייתי חוטא. אם אדם לא מתחרט על החטא, התשובה לא תעזור. רק אם באמת הוא חושב "חבל שחטאתי", "ולא שווה לנו", התשובה מועילה. צריך להגיע להכרה שכל מה שעשיתי נגד רצון ה' לא שווה לנו. בתשובה מיראה - הזדונות נהפכות לשגגות (וימא פו, ב). למה? כי זו שגגה. אם היתה לי אז אותה יראה שיש לי עכשיו, לא הייתי חוטא. אבל תשובה מאהבה היא יותר מזה, הופכת את הזדונות לזכויות (שם). איך היא הופכת אותן לזכויות? אם עשה עבירה, איך היא נהפכת לזכות? אלא שמתוך העבירה ומחמתה הוא הגיע לחרטה עמוקה, להבין שכל מה שהוא עושה נגד רצון ה' לא שווה לנו, והדבר היחיד שטוב לעשות זה רצון ה', א"כ החטא והתשובה הביאו אותו להכרת ה' ולאהבת ה' - לכן היא הופכת את החטא לזכות, כי דוקא ע"י העבירה הוא הגיע לאהבת ה'. כמה שיעמיק יותר באהבת ה', בהכרה שרק אליו כדאי לשאוף, ושכל מה שאני עושה נגד רצון ה' זו טעות ולא שווה כלום, ואדרבא "אין קץ לרעת הממרה את פיו", כדברי רבינו יונה (שערי תשובה, שער א' אות ט"ז), ושהתורה והמצוות רק הן הטוב האמיתי, וכל מה שנוגד לזה הוא לא טוב ולא שווה, כמה שיותר מגיע להכרה הזאת - יותר נהפכות לו העבירות לזכויות. כי העבירה, היא זו שהביאה אותו להכרה הגדולה הזאת.

חג לה' מחר

במהרה בימינו "צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבינת יתירה ולששון ולשמחה ולמַעֲדִים טובים" (זכריה ה, ט). למה יהפכו הימים הללו לששון ולשמחה ולמַעֲדִים טובים? הרי שום ישועה ושום דבר משמח לא אירע בהם. אלא מהטעם שדברנו. כי הם הביאו אותנו לאור הגדול שיתגלה במהרה בימינו. לולא החורבן לא היינו מגיעים לאור של הגאולה. לולא הטעויות שעשינו, מחטא העגל, וחטא המרגלים ושאר החטאים שהביאו לכל הפורעניות, לא היינו מגיעים לתיוקן הגדול שיהיה כשיבוא המשיח במהרה בימינו⁵.

לפי זה נמצא, שצדק אהרן במה שאמר בחטא העגל "חג לה' מִקְרָ" (שמות לב, ה). כי יש מחר שהוא לאחר זמן (רש"י שם יג, יד), וביום מן הימים חטא העגל יתוקן, ובאמת יהיה חג לה' ב"ז בתמוז⁶,

1. ואולם אין זו דרשה גמורה, אלא היא "הלכה למשה מסיני, ותלאו הכתוב בחוט השערה, כמו שאמרו: היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמוכו (תגיגה י, א), אלא שרמזו לו הכתוב 'לא יחל דבור', כלומר: שלא אמר לא יעבור על דבור, אבל צוה שלא יחלל דבור, שלא יעשה הנדר חלול, כי בבואו לב"ד ימצאו לו פתח ונחם עליו והם ימחלו לו - איננו מחלל אותו" (לשון הרמב"ן במדבר ל, ב).
2. כן כתב בשבלי הלקט: "מה שתקנו לומר כך ביום הכיפורים ולא בראש השנה... משום דיום הכיפורים ביטול מלאכה, ואיכא כינופיא טובא" (שבלי הלקט סי' ש"ז). וזה על דרך הפשט. אבל נאמרו עוד הרבה טעמים נשגבים וסודות נוראים על אמירת "כל נדרי" בליל יוה"כ.
3. וכן הביא גם ב"כף החיים" (סי' תרי"ט ס"ק כ"ה) בשם תשובת הריב"ש (ס"ס שצ"ד), דכיון שיוה"כ הוא יום סליחה וכפרה, כצורך היום חשיב ליה.
4. עי' סידור האר"י ז"ל. וב"ערוך השולחן" כתב, "יש בזה עניינים גדולים שאי אפשר לבארם" (ערוך השולחן או"ח סי' תרי"ט ס"ו).
5. וכן משמע ברמב"ם, שכתב: "יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן, כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב" (רמב"ם הלכ' תעניות פ"ה ה"א). נמצא, שלאחר שבאה הישועה, יש מקום לשמוח בימי התעניות, שהרי הן היו הגורם להסיר מעלינו הצרה.
6. וכן כתב השל"ה הקדוש: "מה שכתוב כי הדר' צומות יהיו לששון ולשמחה - על זה בא הרמז בתורתנו הקדושה, שאמר אהרן 'חג לה' מחר'. ומצאתי בקונטרס דהאר"י ז"ל (לקוטי תורה וספר הליקוטים בפסוק זה) שהדברים כפשוטן, כי יש מחר שהוא לאחר זמן. ויהיה 'חג לה' מחר', שהוא שבעה עשר בתמוז, כי יהיה לששון ולשמחה" (של"ה מסכת תענית פרק תורה אור; וכן כתב בפרשת בלק בתורה אור). והרצ"ה מלובלין כתב, שגם בשעתו כשאמר אהרן 'חג לה' מחר', כך היה צריך להיות באמת, ש"ז בתמוז יהיה יום חג, "שאו נשלם הארבעים יום ראשונים שהיה משה רבינו ע"ה בהר, ואמר שאז ירד מההר עם השני לוחות בידו. ולולי הקלקול היה אז חג לה', שאז היה צריך להיות יום שמחת לבו של הקב"ה כמו במתן תורה" ("פרי צדיק", דברים, לחמשה עשר באב. ועי' גם שפ"א בלק תרמ"ח ובלק תר"ס).
7. יש מבארים, שטעם זה נקרא החודש בו ניתנה תורה לישראל חודש "סיון" [י"ג י"ג] - לשון ראייה (עי' רש"י שמות לד, לג), כי בחודש זה "ה' ה' אֵת לְדַעַת, פִּי ה' הוא הַאֲלֹקִים אֵין עוֹד מִלְבָּדוֹ". פֶּתַח לֵהֶם שְׁבַע רְקִיעִים, וְרָאוּ שֶׁהוּא יְחִידִי".